

TAMADDUN NURI

Илмий, ижтимоий-фалсафий,
маданий-маърифий,
адабий-бадиий журнал
Икки ойда бир марта чиқади

МУАССИС:

Қорақалпоғистон Республикаси
Беруний тумани ҳокимлиги

ҲАМКОРЛАРИМИЗ:

ЎЗРФА Қорақалпоғистон бўлими
Хоразм Маъmun академияси

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:

Сирожиддин САЙИД
Муҳаммад АЛИ
Кенгесбой КАРИМОВ
Иқбол МИРЗО
Гулистон МАТЁҚУБОВА
Қурбон ШОНИЁЗОВ
Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ
Муротбой ЖУМАНОВ

БОШ МУҲАРРИР:

Мунаввара ҚУРБОНБОЕВА

БЎЛИМ МУҲАРРИРИ:

Анвар АЛЛАМБЕРГЕНОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Акмал САИДОВ
Нағмет АИМБЕТОВ
Файратдин ХЎЖАНИЁЗОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Шорустам ШОМУСАРОВ
Каримбой ҚУРОМБОЕВ
Зарифбой ДЎСИМОВ
Олмос УЛВИЙ
Ваҳоб РАҲМОНОВ
Бахтиёр КАРИМОВ
Алима БЕРДИМУРОДОВА
Марат НИЁЗИМБЕТОВ
Алмагул БАЙРИЕВА
Яхшибека АБДУЛЛАЕВА
Машариб АБДУЛЛАЕВ
Ўктам МАВЛООНОВ
Муҳаммадшариф ХЎЖАНИЁЗОВ
Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ
Норбек ТАЙЛАКОВ
Сафо МАТЖОНОВ
Усербой АЛЕУВ
Мэлс ҚОБУЛОВ
Дониёр ҲОЖИЕВ
Бозорбой ОРАЗАЛИЕВ

Расом: Алибек АБДУРАҲМОНОВ

Саҳифаловчи-безовчи:

Ғиёсиддин ЎНАРОВ

Техник муҳаррир:

Улуғбек САИДОВ

Ушбу сон "Тамаддун нури" журнали
таҳририятининг компьютерида
саҳифаланди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 07.00.00 "Тарих",
09.00.00 "Фалсафа", 10.00.00
"Филология" ихтисослиги бўйича
рўйхатига киритилган.

МУНДАРИЖА

ИСЛОҲОТЛАР АМАЛДА

Атабек САПАРБАЕВ. Халқ фаровонлиги – бош мақсадимиз. 2
Умиджон ҚАЛАҶДАРОВ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ бош ассамблеяси
75-сессиясидаги нутқини тинглаб. 3

ЖАМИЯТ

Бобур АБДУЛҲАКИМОВ. Глобал таҳдидлар шароитида ёшлар ва мафқуравий иммунитет масалалари. 4

ТАРИХ

Нилуфар БЕКЧАНОВА. Оила келиб чиқилишининг тарихий илдизлари ва ҳуқуқий асослари. 8
Валишер АБИРОВ. "Ўзбек" этнонимининг пайдо бўлишига доир қарашлар. 12
Руслан АНЁЗОВ. Марказий Осиё шаҳарларида савдо қарвонларида хизмат кўрсатишининг ўзига хос
жиҳатлари (IX-XV асрлар). 16
Феруз БОБОЕВ. Хуррамбекнинг Сурхон воҳасида қизил армияга қарши кураши. 19
Маман РАМАТУЛЛАЕВ. Қорақалпоғистонда иккинчи жаҳон уруши йилларида диний сиёсат (динга муносабат). 22
Меҳриддин НУРИДДИНОВ. Тарих фанида ахборот технологияларини жорий этишда "Тарих ва компьютар" халқаро
ассоциациясининг роли. 24
Мақсат ҚАРЛИБАЕВ. Қорақалпоқ фольклорига мусулмон мотивлари: афсоналар ва аънаналар. 28
Умид БЕКИММЕТОВ. Хоразмда яшаган немис меннонитларининг коллективлаштириш давридаги фаолияти. 33

ФИЛОЛОГИЯ

Берикбай БЕКНИЯЗОВ. Қорақалпоғистон қозоқлари тилидаги "оғиз" компонентли фразеологизмларнинг
лингвомаданий таҳлили. 36
Зебинисо АҲМЕДОВА. "Минг бир кеча"даги "сайёр сюжет"ларнинг ўзбек халқ сеҳрли эртакларига таъсири. 40
Кумуш РАЖАПОВА. Она тили машғулотларида матн устида ишлаш. 43
Саодат ШИННАЗАРОВА. Муродбой Низанов асарларида сўз бирикмаси шаклидаги фразеологизмларнинг
қўлланилиши 46
Саъдулла МАТЯКУПОВ. Диалогик тасвирда ҳажвий талқин. 49
Дилноза РУСТАМОВА. Чархий ва Собир Абдулла ижодида аруз вазнининг ўрни. 64

ФАЛСАФА

Бердикул ТҮЙЧИЕВ. Гуларам МАШАРИПОВА. Аристотель, Беруний ва Ибн Синонинг фалсафий қарашлари. ... 53

ЭТНОЛОГИЯ

Зулхумор КУЧКАРОВА. Халқ эртакларини ўрганиш борасидаги илмий ёндашувлар. 56

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Анвар АЛЛАМБЕРГЕНОВ. "Дунёларни уйғотган даҳо" дostonида Абу Райҳон Беруний образи талқини. 58

ҲУҚУҚИЙ ТАРҒИБОТ

Азат ҚЫПШАКБАЕВ. Зебо КЕНЖАЕВА. Одам савдосига қарши курашиш – долзарб вазифа. 63

НАСР

Иброҳим МАҲКАМОВ. Кўчкантош воқеаси. Ҳикоя. 68

PEDAGOG MINBARI

Dildora MALLAXANOVA. "Ikkinchi jahon urushidan keyingi xalqaro munosabatlar. "Sovuq urush"ning boshlanishi" 72

Манзилимиз: Қорақалпоғистон Республикаси, Беруний тумани

"Халқлар дўстлиги" кўчаси, 11-уй. e-mail: qurbonboyeva@inbox.ru

Тел.: (+99899) 504-84-84

Босишга 28.07.2020 йилда рухсат берилди.

Қоғоз бичими 60x84 %. Нашриёт ҳисоб табоғи 6,5. Индекс – 960

Журнал 2016 йил 28 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот
агентлиги томонидан № 0843 рақами билан қайта рўйхатдан ўтган.

Журналдан кўчириб босилганда "Тамаддун нури"дан олинди деб изоҳланиши шарт. Матн
ҳамда рекламалардаги маълумотларнинг тўғрилиги учун муаллифлар масъулдир.

Таҳририятга келган қўлёзмалар тақриз қилинмайди ва муаллифга қайтарилмайди.

"SILVER STAR PRINT" МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди. Буюртма № 37.

Адади 2140 дона. Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-мавзе, 17-уй.

ISSN 2181-8258

УДК: 821.51

ДИАЛОГИК ТАСВИРДА ҲАЖВИЙ ТАЛҚИН

Аннотация: Мақолада шеъриятда диалогик тасвир ва ҳажвий талқин масаласи, лириканинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ижодкор бадиий маҳорати масалалари илмий-назарий тадқиқ этилади.

Калит сўзлар: диалог, сатира, юмор, лирика, ижтимоий ҳаёт, бадиий ифода.

Аннотация: В данной статье описывается поэтический диалог и проблемы анализа юмора, в том числе особое внимание обращается на теоретическо-практическое изучение проблемы лирики и специфические черты, а так же изучается творческое мастерство писателей.

Ключевые слова: диалог, сатира, юмор, лирика, общественная жизнь, художественное сознание.

Summary: The article explores the issue of dialogical imagery and satirical interpretation in poetry, the peculiarities of the lyrics and the creative and artistic skills of the lyric

Key words: dialogue, satire, humor, lyrics, social life, literary awareness

Халқимиз азал-азалдан ҳазил-мутойибани хуш кўради. Маданий-адабий ҳаётимиз тарихидан аёнки, ҳар бир даврда жамиятдаги ноқисликлар, инсонлар феъл-фаолиятидаги иллатлар ҳажв қилиб келинган. Хусусан, Гулханий, Завқий, Турди Фароғий, Ҳамза, Абдулла Қодирӣ, Гафур Ғулом, Саид Аҳмад ва ҳоказо ижодкорларимизнинг турли хил жанрдаги асарларида муайян бир давр муаммолари турли хил шаклларда сатира ва юмор орқали фош қилинади. Бу ўз навбатида бадиий адабиётда турли хил шакл ва тамойилларнинг вужудга келишига замин тайёрлади.

Маълумки, шеърий асарда шоир кўнгил кечинмалари инсон ёки муайян давр нидоси сифатида акс этади. Шу маънода, шоир инсоний изтироблар ёки воқеликка бадиий тафаккур орқали муносабат билдиради. Негаки, шеърнинг вужудга келишига ҳаётининг асос сабабчи бўлади. Зеро, "Лирик шеърнинг ҳажман кичик бўлиши, бинобарин, тез ёзилиши ва ҳозиржавоблиги асарнинг давр муаммоларига вобасталигини муваффақиятли бажаришга кўмаклашади. Бу жиҳатдан лирика ва унинг ўзбек адабиётидаги жанрлари таснифини ўрганиш назарий аҳамиятгагина эмас, балки катта амалий аҳамиятга ҳам эга" [1. 4].

Шеъриятимизда мавжуд анъаналардан бири ижодкорларнинг диалоглар орқали воқеликка муносабат билдириши, шунингдек, уларда ҳажвий талқин имкониятларидан самарали фойдаланишлари алоҳида аҳамият касб этади. Ҳажвий шеърлар ва уларда диалогдан фойдаланиш Э.Воҳидов ва А.Орипов ижодида кўплаб учрайди. Ҳар иккала шоир бундай шеърларида ҳаётда учрайдиган турли хил воқеа-ҳодисалар ёки инсонлар феъл-фаолиятида мавжуд иллатларни бадиий талқин этади.

**Саъдулла
МАТЯКУПОВ,**
филология фанлари
номзоди, доцент,
Нукус давлат педа-
гогика институти

Хусусан, А.Ориповнинг “Ҳаж савоби” шеъри дастлабки бандларида маънавий-ахлоқий муаммоларга қаратилган мухбир ва ҳожи бобо диалоги шундай тасвирланади:

Мухбир:

*Ҳаж қилдингиз бориб Макка тарафларга,
Кўмилдингиз ногаҳоний шарафларга.
Бундайн бахт тушингизга кирганмиди?
Ҳожи бобо, нима дейсиз бу гапларга?*

Ҳожи бобо:

*Иншооллоҳ, ҳурлик келди гулдир-гулдир,
Қола берса, ҳар бир ишнинг боши пулдир.
Ҳовли-жойни саксон мингга сотиб кетдим,
Мухбир болам, саволингга жавоб шулдир*
[5. 194].

Кўринадики, мулоқот жараёнида мухбирнинг саволларига “Ҳожи бобо” томонидан берилаётган жавобларда унинг асл мақсади ва инсоний қиёфаси ёрқин акс этади. Аслида улуғ фарзни адо этишга бундай ниятда (“Ҳовли-жойни саксон мингга сотиб кетдим”) йўл олишнинг ўзи катта гуноҳ.

Мазкур шеърда шоир яратган диалог (савол ва жавоб) орқали ўқувчи кўз ўнгига “Ҳожи бобо”нинг феъл-фаолияти аниқ гавдаланади. Хусусан, мухбирнинг саволларига бобонинг “Харидорлар дурбин борми деб сўрашар, Мухбир болам, ҳайрон бўлдим шунга қараб”, “Бозорчиси соддагина араб десам, Мухбир болам, бизлардан ҳам шайтон экан” ёки “Атлас олиб борган эдим, арзон кетди, Мухбир болам, у жойларда асал қиммат” каби жавобларидан унинг бу сафардан мақсади савдо қилиш, бойлик орттириш бўлганлиги тасвирланади.

Мухбир:

*Саволларим қулоққа ҳеч илдингизми,
Қайга бориб келганингиз билдингизми?
Мен савобдан гапирман, сиз саводан,
Ҳожи бобо, аслида ҳаж қилдингизми?*

Ҳожи бобо:

*Тайёранинг патталари қўлимдадир,
Гувоҳларим мана ўнгу сўлимдадир.
Бундай макруҳ саволларни ким ўргатди,
Мухбир болам, ҳаж савоби дилимдадир*
[5. 195].

Маълумки, бадий адабиётда шакл ва мазмун мутаносиблиги асар муваффақиятининг асосий омилларидан саналади. Шунинг учун ҳам “Шоир ўз шеърларида бадий мазмунга мос шакл танлайди. Бадий ижоддаги халқона руҳ инсониятнинг бир неча минг йиллик ҳамроҳи бўлган халқ оғзаки ижоди мотивлари, халқ бадий тафаккуридаги етакчи тамойиллар билан уйғунликда идрок этилади” [6. 4].

Шу маънода, А.Орипов шеърдаги шакл ва мазмун мутаносиблиги орқали бобонинг нафс

қулига айланганлиги, шунингдек, ҳаёт аъмолига кўра ўзини ҳақ деб билувчи кимса эканлиги ўқувчи кўз ўнгига яққол намоён бўлади. Бундан ташқари, бобонинг асл қиёфасини англашда Ҳазрати Умарнинг “Кимки, эътиқодига кўра яшамаётган экан, яшаётгани каби эътиқодда бўлади”, деган сўзларига яна бир бор амин бўламан.

Таъкидланишича, “Ҳажв (ар. – устидан кулмоқ) – бирор шахсни танқид қилиш, аёвсиз қоралаш, камчиликларини санаб, айблаш мақсадида яратилувчи асар, адабий жанр... Ҳажвнинг конкрет шахсга йўналтирилганлиги унда субъективликнинг кучайишига замин яратади, яъни муаллифнинг ўша шахсга муносабати ҳал қилувчи аҳамият касб этиб қолиши мумкин бўлади” [7. 388-389]. Шундай экан, А.Ориповнинг “Ҳаж савоби” шеърда бобонинг қилмишлари, ҳаётдаги аъмоли, ўз ҳақиқатини фош қилувчи кулгу орқали очиб берган бўлса, инсоннинг шу қадар тубанликка юз тутиши маънавий фожиа сифатида акс эттирилади.

Истиқлолгача бўлган даврларда ҳажвий руҳдаги шеърларнинг кам ёзилганлигини эътироф этиб, адабиётшунос Б.Норбоев шундай таъкидлайди: “Ҳолбуки, ҳаётни ҳажвий кўз билан кўриб, поэтик тадқиқ этиш халқ кўзининг очилишига, миллатнинг ўзлигини англашга жиддий ёрдам бериши мумкин эди. Ҳажвий руҳ, ҳаётдаги ва инсондаги иллатлар устидан кулиш орқали камчиликлардан фориғ бўлиш, миллат онгини яхшилабгина қолмасдан, фаолликнинг кучайишига ёрдам беради. Шу маънода, Э.Воҳидов, А.Ориповнинг иллатларни нишонга олиб ҳажвий ва мажозий шеърлар ижод этишининг тарбиявий ва ижтимоий аҳамияти салмоқлидир” [4.37].

Дарҳақиқат, замонавий ўзбек шеърятининг бу икки забардаст вакили ижодида ранг-баранг мавзулар ҳамда ўзига хос бадий талқин усуллари кузатиш мумкин. А.Ориповнинг “Ҳаж савоби” шеърда кўнгил поклиги масаласи бадий талқин қилинса, Э.Воҳидовнинг “Ожиз кўзлар”, “Топишмоқ” каби шеърларида бугунги ёшлар ва катта авлод вакиллари ҳаётга бўлган қарашлари, улар умрининг мазмун-моҳияти масалалари тасвирланади. Хусусан, “Ожиз кўзлар” шеърда икки авлод вакилининг суҳбати шундай акс эттирилади:

Кўздан шикоят қилар қария:

“Менга нима бўлди ҳайронман ўзим.

Ҳов узоқда турган кулранг Нексия

Рақамини яхши илғамас кўзим”.

Уни ўраб олган бир тўп ўғил-қиз

Хўрсиниб тинглашар чолнинг сўзини.

“Эй, отахон, – дерлар, – биз кўрмаймиз

Ўша Нексиянинг ҳатто ўзини” [2. 40].

Мазкур шеърда ота ва у билан мулоқотдаги ёшларнинг одам ва оламни англаши ўзига хос

тарзда енгил юморга олинади. Бу билан шоир икки авлоднинг воқеликка муносабатини ўзаро бадиий тадқиқ этади. Шоир ижодига муносабат билдирар экан адабиётшунос С.Мирзаев шундай ёзади: “Эркин Воҳидов ўз шеъриятида шеърятнинг ранг-баранг шакл ва жанрларига мурожаат қилади ҳамда ҳар сафар унинг янги-янги намуналарини яратади. Шуниси муҳимки, шоир халқ ва жамият тақдирига тааллуқли жиддий шеърларида ҳам “кулгу мушоиралари”да ҳам воқеа ва ҳодисаларни қуруқ баён этиш йўлидан эмас, аксинча асар ғоясини бадиий тарзда гавдалантириш, содда ва образли, ихчам ва теран байтлар яратиш йўлидан боради ва жиддий ютуқларга эришади” [3. 194].

Э.Воҳидовнинг “Топишмоқ” шеърида ҳар бир авлоднинг ўз фаолиятидаги тажрибаси, ўзи учун иш қуроли сифатида англаган воситалари, шунингдек, муайян даврга хос маиший турмуш тафовути бобо ва набира мулоқоти асносида талқин қилинади.

Топишмоқ айтади менга набирам:

– “К” дан бошланади ҳар уйда бор, – дер, –
Содда иш асбоби...

Мен, кетмон, десам,

Набирам кулади: – Йўқ, бу – компьютер!
[2. 40].

Таъкидлаш керакки, лирикада ижодкор ички оламининг намоён бўлишини унинг ифода услубидаги ўзига хослик вужудга келтиради. Шу маънода, ижодкорнинг ички ҳиссиёт бошқаруви ва ташқи муҳит билан ўзаро мулоқоти бадиий идрок имкониятларини шакллантиради. Мазкур жараён воқеликка нисбатан муносабатли нутқ сифатида (мен, сен, ўзга) акс этади. Бадиий идрок этиш жараёни эса риторик шакл ва воситаларнинг ўзаро алоқасига таянади. Яъни, ижодкор онгида шаклландиранган монолоғлашган ифода диалог ҳамда жонли сўзлашув услубига мансуб савол-жавобларни вужудга келтиради. Шунингдек, асар тили ва ижод-

кор руҳияти ҳамда матннинг умумий моҳияти орасида алоқа вазифасини бажарадиган шоир субъектида ўзга бир моҳият (шахсий кечинма ва умумий кайфият, лирик ифода ва риторик муносабат) рақобати кузатилади. Унда муаллифнинг бадиий тасвир воситаларидан фойдаланиш маҳорати, адабий позицияси, ифодаламоқчи бўлган фикрнинг мазмун-моҳиятини акс эттиришда таҳлилий имкониятларининг асослилиги диалог моҳиятини янада ойдинлаштиради.

Таҳлил қилинган шеърлардан кузатиладики, А.Орипов ва Э.Воҳидов ижодий изланишларида инсоний иллатлар ва турли авлод вакилларининг ҳаётга бўлган қарашларидаги тавофутларни ҳажвий талқин қилиш жиҳатидан қанчалик муштаракликка эга бўлса, уларни акс эттириш борасида шунчалик бетакрорлигини кўрамади. Хусусан, шоирларимиз инсон умри моҳиятини англашда муштараклик касб этса ҳам бадиий талқин этишда бир-бирини асло такрорламайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. *Адабий тур ва жанрлар (тарихи ва назариясига оид). 2-жилд. Лирика.* – Т.: Фан, 1992.
2. *Воҳидов Э. Танланган асарлар. 4-жилд. Қиш ҳаловати.* – Т.: Шарқ, 2016.
3. *Мирзаев С. Ҳаёт ва адабиёт.* – Т.: Шарқ, 2001.
4. *Норбоев Б. Истиқлол ва истеъдод тарбияси.* – Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. *Орипов А. Танланган асарлар, 2-жилд. Шеърлар ва дostonлар.* – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001.
6. *Хамдамов А. Абдулла Орипов шеъриятида халқона поэтик тафаккур муаммоси. Филол. фан. номз. ... дисс. автореф.* – Тошкент, 2004.
7. *Қурононов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати.* – Т.: Академнашр, 2010.

